

СЕКЦІЯ 7 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71

Бублик Є.О.
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРОБЛЕМНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено актуальному питанню створення та розвитку в Україні ринку проблемних активів. Наявність великої частки проблемних активів у вітчизняній банківській системі виступає фактором її враження при розгортанні фінансової кризи та унеможливорює відновлення кредитування економіки. Вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу, передусім спрямованого на розвиток необхідного інституційного забезпечення функціонування ринку проблемних активів.

Ключові слова: банківська система, проблемні кредити, ринок проблемних активів, методи управління проблемними кредитами, сек'юритизація.

Бублик Е.А. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПРОБЛЕМНЫХ АКТИВОВ В УКРАИНЕ

Статья посвящена актуальному вопросу создания и развития в Украине рынка проблемных активов. Наличие большой доли проблемных активов в отечественной банковской системе выступает фактором ее поражения при развертывании финансового кризиса и усложняет восстановление кредитования экономики. Решение этой проблемы требует комплексного подхода, прежде всего направленного на развитие необходимого институционального обеспечения функционирования рынка проблемных активов.

Ключевые слова: банковская система, проблемные кредиты, рынок проблемных активов, методы управления проблемными кредитами, секьюритизация.

Bublyk I.O. INSTITUTIONAL FACTORS OF NON-PERFORMING ASSETS MARKET DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article focuses on institutional factors of development non-performing assets market in Ukraine. The large share of problem assets in the Ukrainian banking system is a factor of the banking system damage in case of financial crisis and makes it impossible to restore lending to the economy. Solving this problem requires a comprehensive approach aimed at developing of the necessary institutional support of non-performing assets market functioning.

Keywords: bank system, non-performing loans, non-performing assets market, managing non-performing loans, securitization.

Постановка проблеми. Тривалий час проблема непрацюючих активів лишається однією з найактуальніших у фінансовому секторі України. Серед низки негативних факторів, таких як зниження прибутковості банківської діяльності та скорочення регуляторного капіталу банків, ускладнення рекапіталізації банківських установ, зниження інвестиційної привабливості та кредитних рейтингів, варто підкреслити найбільш вагомі в сучасних умовах. Це, зокрема, те, що наявність великої частки проблемних активів (далі – ПА) виступає фактором враження банківської системи при розгортанні фінансової кризи, а також унеможливорює відновлення кредитування економіки, яке вкрай необхідне саме під час подолання наслідків кризи. Вирішення проблеми високої частки проблемної заборгованості вимагає системного підходу, спрямованого на розвиток відповідного інституційного забезпечення, що забезпечить ефективне функціонування ринку проблемних активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми управління проблемними активами у банках присвячено праці низки вітчизняних науковців, серед яких В. Андрійчук, О. Барановський, І. Белова, О. Дзюблюк, Г. Карчева, І. Лютий, В. Міщенко, С. Науменкова, Л. Слобода та ін. Разом із тим питанням розвитку інституційного забезпечення функціонування ринку проблемних активів увага приділена недостатньо.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає у визначенні перспективних напрямів розви-

тку інституційного забезпечення покращення функціонування ринку проблемних активів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У практиці провідних фінансових ринків зарубіжних країн проблема боротьби з великими обсягами прострочених кредитів постала відносно недавно і на даний момент зберігає свою гостроту. Зокрема, суттєве зростання обсягів проблемної заборгованості у США, зумовлене низкою кредитних бумів та наступними фінансовими кризами, припало на 1980-ті рр. А в результаті прояву такої послідовності у 2008 р. обсяг проблемної заборгованості у цій країні сягнув 550 млрд дол. В Європі під впливом поточної фінансово-економічної кризи спостерігається ще більш складна ситуація з проблемними кредитами. За період з 2008 р. їх обсяги практично подвоїлися, перевищивши у єврозоні на кінець 2014 р. 932 млрд євро, або 9,2% ВВП (а їхній рівень у таких країнах, як Греція та Ірландія, складає значно більше 40%, а в Італії – 12% кредитного портфеля [1, р. 6-7]).

Відповідно, на цей же період припадає й активний розвиток ринку проблемних активів. Причому найбільшого розвитку ринок проблемних активів дістав у США, оскільки там проблема прострочених боргів гостро постала раніше – у 1980-х. З того часу обсяги ринку проблемних кредитів США зросли до 400-450 млрд дол. США щорічних транзакцій, тоді як загострення відповідної проблеми в Європі лише у 2008 р. пояснює невеликі обсяги європейського ринку проблемних кредитів. Хоча варто відзначити

їх доволі суттєве відносне зростання: з 11 млрд євро (2010 р.) до 64 млрд євро (2013 р.) [2, р. 18], а за даними PWC, за підсумками 2015 р. сягнув 100 млрд щорічних транзакцій [3].

Варто зазначити, що важливим фактором успішного розвитку ринку проблемних активів у США є безумовне право кредитора на відчуження заставленого майна поєднане з жорсткими часовими рамками правил щодо списання прострочених кредитів. Відповідно, переважна більшість кредиторів мотивована не на відновлення роботи активу, а на його списання (продаж).

Найбільш характерними рисами сучасного розвитку ринків проблемних кредитів є активне залучення ресурсів хеджфондів та використання механізму сек'юритизації (близько половини емітованих у 2000 р. в Італії забезпечених облігацій включали в себе проблемні кредити). Так, тільки протягом 2003–2013 рр. у світі було створено 288 фондів проблемних активів, що дозволило залучити інвестицій на суму 219 млрд дол. США. За цей період тільки на європейському ринку 52 фондам вдалося зібрати 25,4 млрд дол. США [4, с. 174].

Основними методами роботи з проблемними кредитами у світовій практиці є такі.

Самостійна робота з непрацюючими кредитами. Незважаючи на відносно високі витрати, банки часто намагаються тримати проблемні кредити на балансі, допоки є хоча незначний шанс відновлення бізнесу позичальника (за умови, що він співпрацює з банком або банк впевнений в успішному стягненні заборгованості в судовому порядку). Перевага для банку при цьому полягає у збереженні клієнтури, збереженні перспективи відновлення роботи активу.

Співпраця з колекторськими компаніями. Практика залучення колекторських компаній поширена по всьому світу. Наприклад у США нараховується 6,5 тис. колекторських компаній. Доволі успішна практика та результати їхньої діяльності за невелику плату складають основну її перевагу. Дисконт при продажу кредитів колекторам є доволі помірним. Недоліки даного метода полягають у загрозі репутації банку внаслідок некоректних або незаконних дій колекторів, а також можливості роботи колекторів тільки з приватними клієнтами.

Продаж портфеля проблемних кредитів. Продаж портфеля проблемних кредитів – основний спосіб вирішення проблеми токсичних активів, понад 50% таких активів у Європі продається переважно хеджфондам, причому переважно зі США. Цей метод вимагає належного рівня розвитку інституційного та інструментарного забезпечення, зокрема наявності розвинених та поширених механізмів сек'юритизації, а також працюючого фондового ринку. Разом із тим він відкриває перспективи позбавлення проблемних активів доволі великих обсягів і будь-яких видів, відповідно дозволяє кардинальне вирішення проблеми.

Списання проблемної заборгованості є найбільш простим, ефективним методом позбавлення від проблемних активів, проте передбачає додаткові податкові витрати та повну втрату активу.

Усі перелічені методи широко використовуються у зарубіжній практиці і зумовлюють активний розвиток ринку проблемних активів.

Попри унікальну неоднозначність показників реального рівня проблемної заборгованості в Україні, однозначно можна констатувати, що потенціал вітчизняного ринку проблемних активів продовжив зростання й у 2015 р. (див. рис. 1).

За офіційними даними НБУ, частка проблемних кредитів в Україні на 01.01.2016 перевищила 21%.

Проте ці дані не відображають всього обсягу простроченої заборгованості. За даними з інших джерел, зокрема Кредит-Рейтинг, проблемні кредити складають 30-40%, за свідченнями учасників ринку – перевищують 50%. За прогнозом Moody's, рівень реальної простроченої заборгованості в Україні у третьому кварталі 2015 р. повинен був скласти 60%.

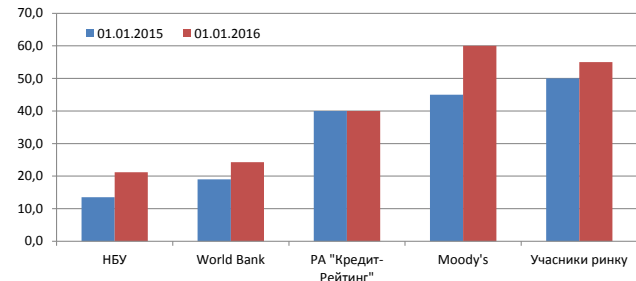

Рис. 1. Рівень простроченої заборгованості у кредитних портфелях українських банків за даними з різних джерел, %

Існують досить відмінні оцінки щодо подальших тенденцій зростання проблемної заборгованості в Україні, проте швидше за все вона продовжить зростати і у першій половині 2016 р. з огляду на значний економічний спад 2015 р. та повзучу девальвацію початку 2016 р. Відносно підвищення рівня проблемної заборгованості проявляється і статистично через скороченням загального обсягу кредитного портфеля банків.

Вітчизняна практика ринку проблемних активів переважно обмежується методом самостійної роботи із простроченими кредитами (за свідченням фахівців найбільш популярний метод управління проблемними активами в Україні) та роботою з колекторськими компаніями (стороннім або афілійованим). Хоча існують і поодинокі випадки доволі значних продажів кредитних портфелів. Так, активними продавцями ПА у 2009–2010 рр. були Правекс-банк, ІНГ-Банк Україна, Кредит-Європабанк, Індекс-банк, СЕБ-банк, ОТП-банк, БТА-банк, Кредобанк, банк «Ренесанс-капітал», Юнікредит-банк. При цьому продаж проблемних кредитів юридичних осіб, залежно від ефективності їх структуризації, здійснювався з дисконтом 40-60%, а споживчих кредитів – 90-95%. Найчастіше купували проблемні активи компанії CCG, «Укрфінанс», еКол, КредЕкс (eCall, CredEx) і «Укрборт» [5, с. 50].

У зарубіжних країнах ці показники, як правило, мають більш вигідне для кредиторів значення.

Щодо продажу проблемних кредитів факторинговим компаніям (які, як правило, співпрацюють з афілійованими колекторськими компаніями), то при цьому здійснюються переважно операції з факторингу проблемних портфелів споживчих кредитів, тоді як заставні кредити (наприклад, іпотечні) вимагають більшого інвестування, чого не можуть дозволити колекторські фірми, на відміну від інституційних інвесторів (фондів).

Операції з факторингу кредитних зобов'язань корпоративного сектора одиничні і не носять якогось системного характеру. Варто констатувати відсутність на даний момент на ринку необхідних інститутів та ринкових механізмів, що дозволяли б здійснювати повний комплекс роботи з усіма видами проблемних активів, комплексно вирішуючи дану проблему. А активне списання проблемних активів за прикладом зарубіжних країн в Україні ускладню-

ється тривалою неоднозначною процедурою, подвійним оподаткуванням, відсутністю стимулів.

Особливо варто звернути увагу на проблему недосконалого правового забезпечення реалізації проблемних кредитів, яка проявляється у відсутності у кредитора юридичних можливостей для ефективного та швидкого звернення стягнення та реалізації заставленого майна за безнадійним кредитом.

Значна частина проблемних кредитів, виданих до кризи 2008 р. у іноземній валюті, зараз перебуває на етапі виконавчого провадження за судовим рішенням. І цей етап відчуження заставленого майна є найбільш проблемним для банків. Реалізації заставленого майна на підставі вже оформленого судового рішення перешкоджають численні формальні процедури, подолати які без сприяння самого позичальника дуже складно (доступ до квартири, виселення, співпраця з судовим виконавцем тощо). А при цілеспрямованих спробах позичальника завадити цьому процесу він може перетворитися на витратний, тривалий, із невизначеним строком завершення.

Саме неможливість у визначеному законом порядку звернути стягнення та реалізувати предмет застави є одним із найголовніших факторів, що унеможливають нормальне функціонування ринку проблемних активів в Україні. Крім цього, на заваді розвитку ринку проблемних активів стоять:

- низька фінансова та правова грамотність позичальників та інших учасників фінансового ринку;
- відсутність системного підходу до нормативно-правового регулювання даної сфери фінансового ринку;
- неузгодженість та протиріччя законодавчих норм, що регулюють продаж та списання проблемної заборгованості.

Недосконале нормативно-правове забезпечення, що регулює продаж та списання ПА проявляється через складність процесів, неоднозначність норм, наявний мораторій на відчуження заставленої нерухомості, подвійне оподаткування. Оскільки більшість банків намагаються самостійно справлятися з проблемною заборгованістю, при недостатньому розвитку інфраструктури це негативно позначається на ефективності. Потребують суттєвого удосконалення регулювання судових процедур – у середньому процес судового стягнення заборгованості займає 3-5 років, і як результат, банки отримують 25-50% ринкової вартості заставленого майна, а також несуть витрати на судові супроводження.

Окрім того, при необхідності продажу об'єкту застави за ПА, його списанні виникають чисельні додаткові зобов'язання пов'язані зі сплатою ПДВ, податку на прибуток, які носять характер підмірного або подвійного оподаткування. Частина цих перешкод знята за останні п'ять років, проте багато проблем у цій сфері лишається.

Комплексна робота з ПА та розвиток ринку ПА в Україні вимагає належного рівня розвитку відповідної інфраструктури. Нині відчувається брак кваліфікованого персоналу, відпрацьованих та перевірених моделей, інституційних учасників ринку, інформаційного забезпечення. Недорозвиненість інституціонального середовища створює найбільшу перешкоду комплексній роботі з ПА та розвитку відповідного сегменту фінансового ринку.

Відсутність сформованого інституційного середовища ринку ПА зумовлює і брак інвестицій, внаслідок чого проблеми банківського ринку вирішуються за рахунок внутрішніх джерел, а при істотних проблемах – за рахунок державної підтримки. Водночас

рекомендації МВФ зводяться до необхідності сприянню влади приватному сектору самому впоратися з виниклими труднощами і сприянню інвестуванню в проблемні борги колекторів та інших приватних інвесторів. З огляду на це, потребує залучення на ринок ПА інвестфондів та КУА для викупу проблемних активів.

Дається взначи обмежений перелік учасників ринку, зокрема відсутність фондів спільного інвестування та санаційних банків. Варто звернути особливу увагу на поширену в Європі практику застосування зовнішніх методів управління проблемними активами. Найбільш дієвим методом у тамтешній практиці виступає продаж проблемних активів спеціалізованим фондам. Даний метод досить обмежено використовується в Україні з 2009 р., коли на фінансовому ринку з'явилися кредитні пайові інвестиційні фонди, розвиток яких пов'язаний з інтересом іноземних фондів до покупки українських «distressed assets» і формування їх в структурі «distressed debt funds».

Досвід Західної Європи свідчить також про те, що санаційний банк може бути хорошим інструментом вирішення проблеми «токсичних» активів у банківській системі. Швеція, витративши на створення санаційного банку близько 4% ВВП, зуміла подолати економічний спад, викликаний великою кількістю «проблемних» іпотечних кредитів. Також санаційні банки під час кризи були створені у Франції, Великій Британії та Німеччині, де зіграли позитивну роль.

Разом із тим неринкові механізми роботи держструктур, з можливістю «пільгового» доступу до ресурсів регулятора та санаційного банку, непрозорою формування ціни на проблемні активи несуть загрозу перетворення санаційного банку на корупційний механізм перерозподілу активів. До речі, у перелічених країнах одночасно створювалося декілька санаційних установ з різним відомчим підпорядкуванням. Ще однією характерною особливістю успішного практики санаційних банків закордоном є доволі значні обсяги фінансування їх діяльності.

Дається взначи і брак сучасних фінансових інструментів для роботи з проблемною заборгованістю. Зокрема, в Україні обмежено використовується такий інструмент реалізації проблемної заборгованості, як сек'юритизація проблемних активів – випуск під такі активи цінних паперів, які потім обертаються на фондовому ринку активізує зовнішнє і внутрішнє фінансування. Інвестування за допомогою таких інструментів зрозуміло для іноземних інвесторів, борги сформовані в портфелі однорідної якості, визначеної прибутковості й інвестору простіше структурувати угоди і приймати інвестиційні рішення.

Заходи удосконалення інституційного забезпечення розвитку ринку проблемних активів в Україні повинні бути спрямовані на посилення наглядової політики НБУ та інформаційного забезпечення банківського сектору для визначення реальних обсягів проблемної заборгованості – без визначення достовірних даних щодо потенційних розмірів РПА, важко оцінити масштаб необхідних заходів.

Наприклад, при широко відомій проблемі реструктуризації валютних житлових іпотечних кредитів, вартість яких суттєво зросла після девальвацій 2008 р. та 2014–2015 рр. досі не оголошені офіційні дані, що загального обсягу та структури такої заборгованості. Відповідно, неможливо адекватно оцінити її значення та запропонувати перспективні шляхи її вирішення.

Потребує удосконалення законодавче врегулювання сфери захисту прав та інтересів кредиторів та

позичальників. Для цього необхідно приділити увагу розвитку такого інституту захисту прав споживачів фінансових послуг, як інститут досудового вирішення спорів. У багатьох країнах – членах ЄС з метою вирішення спорів між споживачами та постачальниками фінансових послуг діють такі інститути досудового вирішення спорів, як омбудсмени, посередники, медіатори, погоджувальні ради. Використання інститутів альтернативного вирішення спорів підвищує довіру споживачів до фінансового ринку, прискорює та здешевлює процес. Саме тому Парламент ЄС рекомендує національним урядам забезпечити доступ споживачів до внутрішніх та міжнародних інститутів альтернативного вирішення спорів.

Інструментом, покликаним спростити реалізацію заставленого майна, не доводячи справу до суду, є застава, прописана в ЗУ «Про іпотеку» і доповнена рядом постанов. Вона затверджує безумовне право кредитора отримати заставлене майно у випадку невиконання позичальником своїх зобов'язань. У період 2009–2011 рр. було здійснено ряд цілеспрямованих кроків до запровадження практики позасудового стягнення по іпотечних кредитах на підставі виконавчого напису нотаріуса і на той час цей механізм почав використовуватися. Проте, починаючи з 2012 р., напрям законодавчих ініціатив повернувся до захисту громадян-позичальників, і звернення стягнення на підставі рішення суду, що суттєво підвищує юридичні ризики, затягує період реалізації заставленого майна, збільшує витрати кредитора, тому зменшило зацікавленість банків у видачі заставних кредитів і стало на заваді розвитку ринку ПА.

Залишаються також невирішеними питання, що зумовлюють зростання юридичних ризиків, зокрема, можливостей органів опіки і піклування відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини або подати повідомлення нотаріусу про накладення заборони відчуження її майна. З огляду на це, останні ініціативи щодо введення мораторію на відчуження заставного майна можуть іще більше ускладнити і без того вкрай обмежені можливості банків із повернення проблемних кредитів, заморозити обсяги проблемної заборгованості в банківській системі, демотивувати позичальників і відвадити банки від іпотечного кредитування.

Актуальною залишається й проблема неврегульованості колекторської сфери, яка провокує непоодинокі випадки некоректного та неповажного ставлення до боржників, унаслідок чого зростає недовіра фізичних осіб до банківського сектора загалом.

Висновки. Створення ринку проблемних активів має стати наступним кроком на шляху відновлення національної економіки. Україна володіє достатнім потенціалом у цій галузі. Проте недосконале й мінливе законодавство не дає можливості розвиватися ринку проблемних активів та відлякує інвесторів.

Першочергові заходи орієнтованими на забезпечення необхідних умов розвитку ринку проблемних активів в Україні повинні включати:

- посилення наглядової політики НБУ та інформаційного забезпечення банківського сектору для визначення реальних обсягів проблемної заборгованості;
- удосконалення відповідного нормативно-правового забезпечення для спрощення процедур списання та продажу проблемної заборгованості;
- поширення механізмів досудового вирішення спорів для підвищення ліквідності ринку, які затвердили свою ефективність у ЄС;
- законодавче врегулювання колекторського сегменту ринку, очистка від чорних колекторів;
- податкове стимулювання з часовим обмеженням для прискорення списання та продажу проблемної заборгованості.

Вирішення існуючих проблем у сфері законодавчого регулювання процесів управління проблемними активами, з імплементацією європейських норм роботи з проблемною заборгованістю, а також розвиток інституційного забезпечення у цій сфері допоможе в перспективі впоратися з наявною проблемною заборгованістю банків і вивести фінансовий сектор України на якісно новий рівень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. A Strategy for Resolving Europe's Problem Loans, IMF Staff Discussion Notes, 2015. – МВФ, офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1519.pdf>.
2. A Strategy for Developing a Market for Nonperforming Loans in Italy, IMF Working Paper. – WP/15/24. – 2015. – МВФ, офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp1524.pdf>.
3. 2015 transactions of unloved European loans. – PricewaterhouseCoopers, офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pwc.com/hu/en/sajtoszoba/2015/unwanted_loans.html.
4. Гойхман М.І. Сучасні методи управління проблемними активами банківської системи України / М.І. Гойхман // Економічний форум. – 2014. – № 2. – С. 172-178.
5. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник НБУ. – 2011. – № 4. – С. 46-51.